

Деякі аспекти історії Закарпаття XIII-XX століть (З нагоди 90-річчя від дня народження академіка Володимира Грабовецького)

Mykola Vehesh / Микола Вегеш,
Irina-Liuba Horvat / Ірина Люба Горват

Câteva aspecte din istoria Transcarpatiei secolelor XIII-XX (cu ocazia aniversării a 90 de ani de la nașterea academicianului Volodymyr Hrabovetskyi). Articolul analizează câteva aspecte ale istoriei socio-economice, politice și culturale a Transcarpatiei din moștenirea științifică a proeminentului istoric ucrainean Volodymyr Hrabovetskyi. Ne vom referi, în special, la lucrările fundamentale ale omului de știință privind istoria Huțuliei, lupta de eliberare națională a haiducilor din arealul carpatic sub conducerea lui Oleksa Dovbush și a adepților săi, istoria cazacilor zaporozjeni și la figura impresionantă a lui Bohdan Khmelnytskyi. Autorii articolului analizează atât volumele publicate de V. Hrabovetskyi, precum și câteva articole științifice.

Some Aspects of the History of Transcarpathia in the XIII-XX Centuries (on the 90th Anniversary of Academic Volodymyr Hrabovetsky). The article attempts to analyze some aspects of socio-economic, political and cultural history of Transcarpathia in the scientific heritage of the prominent Ukrainian historian Volodymyr Hrabovetsky. In particular, we are talking about the thorough works of a scientist on the history of Hutsul region, the national liberation struggle of the Carpathian opryshky under the leadership of Oleksa Dovbush and his followers, the history of Zaporizhzhya Cossacks and the colorful figure of Bohdan Khmelnytsky. The authors of the article analyze both the multivolume works of V. Grabovetsky and also his separate scientific researches.

Cuvinte cheie: *Volodymyr Hrabovetskyi, regiunea Huțulia, huțuli, haiduci carpatici, lupta de eliberare națională, Oleksa Dovbush, Pinte, Bohdan Khmelnytskyi, Transcarpatia.*

Keywords: *Volodymyr Hrabovetsky, Hutsul region, Hutsuls, Carpathian opryshky, national liberation struggle, Oleksa Dovbush, Pyntya, Bohdan Khmelnytsky, Transcarpathia.*

Володимир Грабовецький (1928-2015) – доктор історичних наук (1968 р.), професор (1980 р.), академік Академії наук Вищої школи України (1995 р.), Заслужений діяч науки і техніки України (1995 р.), відмінник освіти України (1997 р., 2000 р.), повний кавалер ордена «За Заслуги» (1998 р., 2008 р., 2015 р.), почесний доктор Ужгородського національного універси-

тету (2005 р.).

Народився 24 липня 1928 р. в с. Печеніжин на Коломийщині. Початкову освіту здобув у рідному селі, навчався у Коломийській українській гімназії (1939 р.), Малій Духовній семінарії у Львові (1942-1944 рр.), закінчив історичний факультет Львівського університету (1952 р.), після чого вчителював на Львівщині. З 1953 р. працював старшим науковим співробітником відділу історії України Інституту суспільних наук АН УРСР у Львові. Науково-педагогічна діяльність В. Грабовецького поділяється на два періоди – львівський та івано-франківський. 25 років працював у Львові (1953-1975 рр.). З 1975 р. до останніх років життя працював у Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника. З 1990 р. очолював кафедру історії України цього вишу. У 1958 р. захистив кандидатську («Селянський рух на Прикарпатті в другій половині XVII ст.»), а в 1968 – докторську («Антифеодальна боротьба карпатського опришківства XVI-XIX ст.») дисертації, отримав наукове звання старшого наукового співробітника (1962 р.), професора (1980 р.). Опублікував понад 1000 наукових і науково-популярних праць, серед яких – 42 монографії, 62 окремих видання, 887 статей з історії України, у тому числі й Прикарпаття та Закарпаття. 70 років досліджував життя і діяльність легендарного героя України Олекси Довбуша, видав про нього 150 праць й протягом півстоліття збирав історико-літературно-мистецькі експонати, на базі яких спромігся відкрити Івано-Франківський історико-меморіальний музей Олекси Довбуша (1995 р.). Крім того, був ініціатором і організатором встановлення пам'ятника і пам'ятного знака на місці, де народився і загинув народний герой. В. Грабовецький організував музей історії міста Івано-Франківська та музей кафедри історії України у Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника.

Наукові праці В. Грабовецького друкувалися в ряді країн Європи і Америки. Лауреат премії імені Івана Вагилевича (1991 р.), імені академіка Івана Крип'якевича (1998 р.), імені Василя Стефаника (2001 р.), Почесний громадянин чотирьох міст і чотирьох сіл Прикарпаття, член Наукового товариства імені Шевченка (2000). В. Грабовецький виступив науковим консультантом художнього фільму «Олекса Довбуш», який вийшов на екрани (1959 р.). Найповніше життєвий шлях і багатогранна наукова діяльність В. Грабовецького знайшли відображення в монографіях П. Михайлини, М. Вуянко, Г. Бурнашова та авторів цих рядків¹. У центрі цього дослідження передусім

¹ Михайлина П., Вуянко М. Володимир Грабовецький – історик України. До 65-річчя від дня народження. Івано-Франківськ, 1993. 98 с.; Бурнашов Г. Лицар із роду опришків. Івано-Франківськ: Просвіта, 1995. 94 с.; Вегеш М., Горват Л. Короткий життєпис академіка В. Грабовецького (До 70-річчя з дня народження). Ужгород, 1998. 98 с.; Вегеш М. Академік Володимир Грабовецький – визначний історик України / Видання друге, доповнене. Івано-Франківськ: Видавництво «Нова Зоря», 2006. 432 с.; На вівтар історії України. Ювілейний збірник на пошану академіка АН Вищої школи України, професора В. В. Грабовецького / Кугутяк М. В. (голоова редколегії). Івано-Франківськ, 2008. 564 с.

Виходять ґрунтовні багатотомні видання В. Грабовецького². Найповніша бібліографія В. Грабовецького (шосте видання) містить 1265 позицій³.

Історія Гуцульщини вже з давніх-давен привертала увагу дослідників. Змістовні праці написали Я. Головацький, В. Гнатюк, В. Шухевич, О. Білоус, К. Дракохруст, К. Косачевська та низка інших учених. Уже багато років ця проблематика знаходилася в центрі уваги В. Грабовецького. Найповніше історію гуцулів учений виклав на сторінках своїх монографій «Гуцульщина XIII-XIX ст.» (1982), «Гуцульщина в другій половині XIX – початку XX ст.» (1995) і брошури «Гуцульщина в історії України» (1993).

Гуцульщина охоплює південні гірські райони Івано-Франківської області (Верховинський район, південну частину Косівського, Надвірнянського і Коломийського районів), південно-західну частину Чернівецької (Пutilьський і Вижницький райони), південно-східну частину (Рахівський район) Закарпатської областей⁴. В. Грабовецький намагався відповісти на питання хто такі гуцули і звідки походить ця назва. У своєму виступі на конгресі гуцулів у 1993 р. В. Грабовецький констатував: «Оскільки на території Гуцульщини не виявлено жодних даних про поселення з передісторичних часів, Київської Русі-України та Галицько-Волинського князівства, то конкретно твердити про появу в ці періоди самої назви «гуцул» немає підстав. Як свідчать історичні дані, основний процес заселення Гуцульщини припадає на XIV-XVII ст. Але уважний перегляд архівного матеріалу переконує, що назви «гуцул», «Гуцульщина» ще тоді не існували. Тільки з середини XVIII ст. в історичних документах зустрічаємо прізвища Гуцул, Гуцуляк і лише на початку XIX ст. в письмових документах вже явно йдеться про гуцулів – жителів Східних Карпат». На думку вченого, назва «гуцул» походить від прізвиська, а територія ними заселена, дістала назву Гуцульщина як історико-етнографічна область⁵.

² Грабовецький В. Нариси історії Прикарпаття. З найдавніших часів до XV ст. Т. 1. Івано-Франківськ, 1992. 208 с.; Грабовецький В. Нариси історії Прикарпаття XVI-XVII ст. Т. 2. Івано-Франківськ, 1993. 210 с.; Грабовецький В. Нариси історії Прикарпаття. Друга половина XVII ст. Т. 3. Івано-Франківськ, 1993. 167 с.; Грабовецький В. Нариси історії Прикарпаття. Соціально-економічні відносини (антикріпосницька опозиція народних мас у XVIII ст.). Т. 4. Івано-Франківськ, 1994. 188 с.; Грабовецький В. Нариси історії Прикарпаття. Вірменські поселення XV-XVIII ст. Т. 5. Івано-Франківськ, 1994. 174 с.; Грабовецький В. Нариси історії Прикарпаття. Гуцульщина в другій половині XIX-початку XX ст. Івано-Франківськ, 1995. 222 с.; Грабовецький В. Ілюстрована історія Прикарпаття. З найдавніших часів до I половини XVII ст. Т. 1 / Друге доповнене видання. Івано-Франківськ: Видавництво «Нова Зоря», 2002. 432 с.; Грабовецький В. Ілюстрована історія Прикарпаття. Друга половина XVII-XVIII ст. Т. 2 / Друге доповнене видання. Івано-Франківськ: Видавництво «Нова Зоря», 2003. 344 с.; Грабовецький В. Ілюстрована історія Прикарпаття. Тисячолітній літопис Гуцульщини. Т. 3 / Видання друге, доповнене. Івано-Франківськ: Видавництво «Нова Зоря», 2004. 464 с.

³ Вегеш М. Академік Володимир Грабовецький – визначний історик України. С. 313-420.

⁴ Грабовецький В. Гуцульщина XIII-XIX століть. Історичний нарис. Львів, 1982. С. 9.

⁵ Грабовецький В. Гуцульщина в історії України. Виступ на Конгресі гуцулів. Коломия, 1993. С. 6-7.

Коли і як виникли перші оселі на Закарпатській Гуцульщині? В. Грабовецький вважає, що перші гуцульські населені пункти на Закарпатті з'явилися в XVI ст. Так, зокрема, в 1555 р. стає відомо про Рахів і Ясіня, а наприкінці XVI ст. подаються письмові дані про Требушани і Лазенщину. У 1648 р. появляються згадки про село Кваси. На карті «Покуття» французького інженера Гійома Левассера де Боплана, складеної близько 1650 р., зображено гуцульське село Ясіня. Інші поселення появилися наприкінці XVIII-XIX ст. Йдеться про Чорну і Білу Тиси на Закарпатській Гуцульщині. Приблизно тоді ж зафіксована поява сіл Богдан, Усть-Чорна і Луги⁶.

Великий джерельний матеріал, опрацьований В. Грабовецьким, дав можливість ученому констатувати, що «значний приплив селян із підгірських і низовинних околиць Прикарпаття, Закарпаття і Буковини в гірській території Гуцульщини в XV–XVIII ст. пояснюється соціально-економічними умовами. Внаслідок наступу феодалів втечі селян набувають масового характеру. Основними причинами втеч було посилення феодално-кріпосницького гніту, передусім захоплення шляхтою селянських наділів, збільшення феодалних повинностей, розорюючий характер орендної системи шляхетського господарства. Селяни залишали рідні оселі, переходили в більш сприятливі місця, щоб позбутися гніту... Селяни-втікачі були переконані, що в нових місцях вони будуть вільними... Як свідчать актові дані, селяни Галичини, починаючи з XVI ст., втікають переважно на Поділля, Наддніпрянщину і в Карпати, зокрема на Закарпаття і Буковину»⁷.

Чому саме в Карпати втікали пригноблені селяни? «Від гніту експлуаторів, – писав В. Грабовецький, – селян захищали неприступні гори, великі ліси, глибокі печери. Постійні виступи окремих загонів опришків не давали можливості шляхті з такою силою гнобити селян, як це було в низовинних районах Галицької землі. Крім того, у Карпатах сходилися кордони трьох держав – Польщі, Угорщини і Молдавії. Це давало можливість вільно переходити з однієї країни в іншу. Такі переходи тривали протягом усієї другої половини XVII ст. В Уторопах і Шешорах королівські війська в 1674 р. так знущалися над селянами, що вони всі «пішли в Угорщину» (мається на увазі Закарпатська Україна і її гірська територія Гуцульщини). На Закарпаття прибували втікачі і з більш віддалених територій. Так, у 1669 р. з Волині «взяла напрям на Угорщину» велика валка селян. Власник вирішив повернути їх, наздогнавши біля с. Текуча (в горах), але вони, не бажаючи повернутися до ненависного пана, поховалися в лісах»⁸.

У першій половині XVIII ст. втечі селян на Закарпаття і Буковину відбувалися рівномірно, набравши в 30–40-х роках масового характеру. Гуцульські села, на глибоке переконання В. Грабовецького, виникали в двох напрямках. По-перше, вони засновувались за системою рік Прута, Рибниці

⁶ Грабовецький В. Гуцульщина XIII-XIX століть. Історичний нарис. С. 28.

⁷ Там само.

⁸ Грабовецький В. Гуцульщина XIII-XIX століть. Історичний нарис. С. 29.

Ославки, Лючі, Черемоша на Галицькій і Буковинській Гуцульщині і Тиси – Закарпатської Гуцульщини.

Щодо походження назв населених пунктів Закарпатської Гуцульщини, то «у народі існує багато легенд, оповідань, переказів», які передавалися з покоління в покоління. Безумовно, що історик повинен це враховувати. Велика кількість сіл Гуцульщини характерна гідрографічними ознаками (Чорна і Біла Тиси), чимало назв відображають ознаки рослинного світу, флори (Кваси, Ясіня). Що стосується Квасів, то закарпатські гуцули мінеральну воду називали «квасною водою», від чого пішла назва с. Кваси⁹. На Галицькій Гуцульщині таку воду називали «буркут», від чого і пішла назва однойменного населеного пункту. Назва селища Ясіня, на думку вченого, пов'язується з ясеновим лісом, де пастухи знаходили затишну зимівку для своїх отар. Це підтверджується, зокрема, старовинною печаткою селища, на якій зображені ясен, а під ним пастух та вівці.

Яким було соціально-економічне становище закарпатських гуцулів? Закарпатська частина Гуцульщини, загарбана в XVIII ст. угорськими феодалами, за адміністративним поділом в XIV–XVII ст. входила до Мараборського комітату – жупи. Вона охоплювала переважно гірські околиці Ясіня, які в 1672 р. перейшли у власність Бичківської казенної домінії. Віднайдені В. Грабовецьким королівські люстратори, описуючи маєтки на Гуцульщині в 1565–1566, 1570 рр., зазначали багатство лісів, річок у горах на тодішньому молдаво-угорсько-польському пограниччі. Територія Рахівщини у XV – на початку XVI ст. залишалася власністю угорських феодалів. У 1555 р. с. Ясіня належало угорському феодалу Драгері, а з 1558 р. воно переходить у власність нового феодала Карелі. Рахів у середині XV ст. потрапляє у кріпосну залежність від Великобичківської казенної домінії (маєтності). У своїх маєтках угорські феодали, як і польські, нещадно експлуатували селян, намагаючись поступово «залучити їх до важких феодалських повинностей». Важкий соціальний гніт змушував селян покидати рідні оселі. «На Гуцульщині, – писав В. Грабовецький, – під тиском феодалського гніту вони тікали з маєтку в маєток, здебільшого переходили молдавсько-польське або польсько-угорське пограниччя і поселялись на Буковині чи Закарпатті. Так, зустрічаємо дані про те, що у 1714 р. гуцули з Рахова і Довгопілля «прийшли до Жаб'єго і там проживали»¹⁰.

Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. в Закарпатській Гуцульщині нараховувалось 23 села. Соціально-економічне становище гуцулів значно погіршилося. На жаль, документи про період австрійського панування майже відсутні. Проте вчений, на основі окремих джерел, що стосуються конкретних населених пунктів, довів, що до 1772 р. «селяни Ясіня змушені були виконувати повинність: перевозити сіль з солеварень, а з 1773 р. їх зобов'язували платити гроші за перевезення солі та виготовляти плоти домі-

⁹ Там само. С. 35.

¹⁰ Грабовецький В. Гуцульщина XIII–XIX століть. Історичний нарис. С. 93.

нії. Основне багатство Закарпатської Гуцульщини – ліси, але вони належали казні. Гуцули Ясіня, як і інших гірських сіл, не мали права займатися мисливством, заготовляти паливо і навіть збирати в лісі ягоди та гриби.

У всіх селах Бичківської домінії замість натурального оброку вводилися всезростаючі грошові побори. Замість здачі шкіри куниці, наприклад, селяни сплачували три флорини, вівці – один, замість відробітку женця також три флорини і т. д. З уведенням грошової ренти гуцули, щоб знайти засоби для сплати грошових поборів, змушені були на ринку продавати свою худобу, йти на заробітки в ліси. Так, наприкінці XVIII ст. в околицях с. Ясіня на лісозаготівлях та сплаві лісу працювало 300-400 чоловік. У першій половині XIX ст. йшов процес обезземелення гуцулів, їх нещадно експлуатували управителі казенної домінії, сільські багатії, церква». Не кращим був стан справ з розвитком освіти на Закарпатській Гуцульщині. За підрахунками В. Грабовецького, у середині XIX ст. в Рахові діяли дві церковнопарафіяльні школи, у яких навчалося 56 дітей, а в Ясіня – 25 дітей¹¹.

Важкий соціальний, національний і духовний гніт приводив до різноманітних методів боротьби. Не дивно, що закарпатські гуцули охоче вступали в опришківські загони, брали участь у ході революції 1848–1849 рр., співчували повстанцям Лук'яна Кобилиці. Однак територія Карпат, яка примикала до Угорщини, була під пильним наглядом властей. Тут стояли війська, організовувалися гірські стрільці. Найменші звістки про угорських повстанців лякали австрійський уряд. В. Грабовецький наводить цікавий епізод: «Капітан австрійської військової залоги, яка стояла в Косові, вислав розвідника з Жаб'єго «за гори» – на Угорщину. Угорські повстанці спіймали його, але йому вдалося втекти. Два повсталі угорці пустилися за ним в погоню і дійшли до Буркута, де їх спіймали і надіслали в Коломию. Це стало причиною поширення чуток про наступ повстанців на Галичину»¹².

У другій половині XIX – на початку XX ст. в Марамороську жупу з центром в Сигеті входили закарпатські гуцульські села Рахів, Великий Бичків, Кобилецька Поляна, Ясіня, Богдан, Ділове, Кваси, Лазенщина, Луг, Лути, Розтоки, Чорна Тиса. Основна функція жупного управління полягала в тому, щоб своєчасно збирати з населення державні та військові податки, тримати в покорі народні маси гуцулів. За підрахунками В. Грабовецького, на Закарпатську Гуцульщину, що фактично охоплювала територію сьогоденного Рахівського району, припадало 10-15 тисяч населення. «Лише вибіркові дані, – констатує вчений, – дають уявлення про кількість населення в цьому куточку Гуцульщини. Станом на 1881 р. в Рахові проживали 4422 чоловіка, з них 3556 українців, 650 німців, 316 угорців і євреїв. У 1900 році загальне число населення зросло до 5875 чоловік. В Ясіні і на його присілках проживало в 1909 році понад 10 тисяч чоловік, в т. ч. 7 тисяч українців, а решта угорці, німці. Отже, в кінці XIX – на початку XX ст. на всіх трьох частинах

¹¹ Там само. С. 122-123; 138.

¹² Там само. С. 131.

– Прикарпатській, Закарпатській і Буковинській Гуцульщині – проживало понад 200000 чоловік населення»¹³.

На Закарпатті в 1900 р. сільськогосподарське населення становило близько 83%. Однак, твердить В. Грабовецький, «на Закарпатській Гуцульщині із 14 полонин лише 3 належали селянам і то багатим., а решта залишилася у володінні держави і поміщиків». Серед закарпатських гуцулів «ішов процес соціального розшарування, чітко виділилася група сільських багатіїв, на противагу яким зростала біднота. Корчмарі і куркулі шляхом підступного лихварства і кабали збільшували свої орні поля, пасовища, ліси і полонини, на яких за прожитковий мінімум наймитувала біднота». У підтвердження своїх висновків В. В. Грабовецький наводить незаперечні факти. Так, «в Рахові у 1900 році корчмар Манчел посідав 124 кадастральні гольди пасовищ, куркуль Беркела – 192 гольди пасовищ і лук, українські багатії Прокоп'юка – 36 гольдів землі і лісу, а інший йому подібний, Попович – 56 гольдів. Зате 162 поденників, 100 наймитів, 405 сезонних робітників, як і інші безземельні і малоземельні рахівські гуцули, з метою прожитку шукали будь-якої роботи на дрібних капіталістичних промислових підприємствах, проваголівлях, тартаках, сплавах на Тисі.» Особливо їх використовували при будівництві шосейних і залізничних шляхів. Лише на заготовлі лісу в 1908 р. працювало в Рахові 110 робітників, які отримували плату на харчування»¹⁴.

Хоча революція 1848-1849 рр. і скасувала кріпацтво, однак в Ясіні – типовому гуцульському селі – становище селян... залишалось незавидним. Земельні угіддя зосереджувались у сільських багатіїв, у той час як основна маса ясінянських гуцулів страждала від малоземелля. Австрійські власті масово вирубували ліс, який великими партіями транспортувався по Тисі і її притоках за кордон. Підприємці наживалися, а на тяжких роботах томилась гуцульські робітники. Новостворена австрійсько-німецька фірма «Ясенер Петролеум гезельшафт» робила спроби виявити місцеві родовища нафти, і на цих бурових роботах тяжко працювали місцеві робітники».

Закарпатські гуцули взяли активну участь у революції. Під її впливом «селянські виступи прокотилися по Закарпаттю і досягли гуцульських сіл. Яскраво вони проявилися в Марамороській жупі, зокрема, в селі Ясіні, де селяни підпалили католицьку церкву і вимагали, щоб «... все землі, орониці, ниви й луги у наших руках зостались, от которых до марта 1848 року всяку дачку окременшню крем панщини і подинщини не давали...». До 1902 р. розмежування земель було проведено в 54 селах, розташованих на території Буковинської домонії Марамороського комітату... Селяни у своїх скаргах вимагали повернення відібраних у них угідь і земель. Гуцули Рахова в 1902 р. скаржилися експлуататору, що в них незаконно відібрані землі, якими користувалися вони та їх батьки протягом 40–50-х років... У 1902-1903 роках скаржилися на несправедливість у землекористуванні і селяни Білина, Бог-

¹³ Там само. С. 10.

¹⁴ Грабовецький В. Гуцульщина XIII-XIX століть. Історичний нарис. С. 72-73.

дана та інших сіл Рахівщини. У праці В. Грабовецького зустрічаємо окремі факти про січових стрільців. Зокрема, «гуцульська сотня виїхала на Закарпаття і в складі австрійських військ громила російські царські війська в околицях Кірлібаби, Якобен, Дорни, Ватри... Із Закарпаття Гуцульська сотня виїхала в Галичину»¹⁵.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. рівень освіти закарпатських гуцулів продовжував залишатися низьким. У Рахові в 80-х роках XIX ст. на 5 тисяч чоловік письменних було тільки 526, у двох початкових школах навчалося 150 дітей, у Великому Бичкові в 1900 р. з 5294 жителів вміло слабо читати і писати 1542 чоловік, а в Кобилецькій Полянці неписьменні складали 70% населення, оскільки діяла лише церковнопарафіяльна школа з половини XIX ст. У кінці XIX ст., крім народної школи, тут була ще механічна на місцевому металургійному заводі. В Ясіні спочатку діяла двокласна церковно-парафіяльна школа, а в 1892 р. засновано 4-х класову, яку відвідувало дуже мало учнів (у 1907 р. налічувалося 118 учнів). У 1870 р. в Ясіні народилось 172, а померло 160 дітей; у 1908 р. з 455 новонароджених вижило тільки 240¹⁶.

Таким чином, В. Грабовецький у своїх працях приділив багато уваги проблемам заселення Закарпатської Гуцульщини, детально проаналізував соціально-економічне становище гуцулів, довівши, що воно було важким. Селяни несли непосильний феодальний гніт, адже разом із заселенням краю розширювалось феодальне землеволодіння. Посилення соціально-економічного гніту, зростання феодальних повинностей сприяло піднесенню різних форм антифеодальної боротьби. Своєрідною формою антифеодальної боротьби селянства на західноукраїнських землях стало карпатське опришківство. Рух опришків – цих відважних месників – завжди привертав увагу істориків. Безперечно, що найбільший вклад у науку вніс В. Грабовецький¹⁷. Історик детально зупинився на проблемі «Опришки і Закарпаття».

Збіднілі селяни, не стерпівши гніту феодалів, тікали в такі місця, де їх ніхто із можновладців не міг зловити. Як правило, стежки їхні пролягли в гори. Тут вони об'єднувалися і робили напади на своїх визискувачів. Такі загони виникли і на території Закарпаття. Центром діяльності опришків тут стала Мараморощина, зокрема райони Рахова, Тячева і Хуста. Документи свідчать про те, що там активно діяли опришківські загони Варцаби, Д. Ковальчука, Ф. Томашука та ін.

¹⁵ Там само. С. 116.

¹⁶ Грабовецький В. Гуцульщина XIII-XIX століть. Історичний нарис. С. 160.

¹⁷ Грабовецький В. Народний герой Олекса Довбуш: Історичний нарис. Львів, 1957. 152 с.; Грабовецький В. Олекса Довбуш – легендарний герой українського народу. М., 1959. 89 с.; Грабовецький В. Антифеодальна боротьба карпатського опришківства XVI-XIX ст. Львів: Видавництво Львівського університету, 1966. 252 с.; Грабовецький В. Олекса Довбуш (1700-1745). Львів: Світ, 1994. 271 с.; Грабовецький В. Стежками Олекси Довбуша. Путівник. Івано-Франківськ, 1988. 16 с.; Грабовецький В. Як знайдено топір Олекси Довбуша. Івано-Франківськ, 1997. 12 с.; Грабовецький В. Легендарні опришки – лицарі Карпат (XVI-XIX ст.) в літописі та ілюстраціях / Видання друге, доповнене. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. 464 с. +20 іл.

Зв'язки карпатських опришків з населенням Закарпаття встановилися в 1648-1654 рр. під час походів Богдана Хмельницького. На своєму шляху козаки «Батька Хміля» громили як польську шляхту, так і угорських феодалів. Без сумніву, поява козаків активізувала народні маси на Закарпатті. Ариківський воевода 13 грудня 1648 р. повідомляв коронного канцлера, що «тут, над границею, зустрів посла Ракочія, якого відпроваджувало три тисячі козаків до самого Мукачева. Я бачив велику шкоду в маєтках і людях, особливо у шляхті, яка виходила за Бескид з жінками, дітьми і добром..., я бачив всюди людей, які групуються і загалом там збирається велике військо».

У цей час небезпека для феодалів з боку опришків значно зросла. У 1654 р. в закарпатських селах Бистрій, Лютій, Загорбі, Ставному, Ужку, Поплянні та інших успішно діяли загони Ф. Фаркаша, П. Варяги, І. Сивоходки, які нападали на маєтки Другетів. У 1649 р. з Лемківщини до Ужгорода неодноразово пробиралися загони опришків для поповнення запасів зброї. Наприкінці XVII – на початку XVIII ст. на територіях Березького, Марамороського і Угочанського комітатів активно діяли повстанські загони на чолі з опришківськими ватажками Іваном Пинтею, Федором Бойком, Іваном Пискливим. Діями повстанців на Ужгородщині керував Іван Беца. На Закарпатті також наводили жах на панство і опришки Івана Шугая (Сюгая). У 1703 р. із Закарпаття в Східну Галичину прибули сміливці Пинті, які брали участь у визвольній війні народних мас Угорщини.

У монографії «Легендарні опришки – лицарі Карпат (XVI-XIX ст.) в літописі та ілюстраціях» В. Грабовецький помістив окремий підрозділ «Народні герої Іван Пискливий і Степан Пинтя», у якому так писав про попередників Довбуша: «З судових документів відомо, що на початку XVIII ст. діяв загін опришків Галицької землі. Ватажком його був Іван Пискливий. Загін здійснив декілька вдалих походів проти феодалів на Коломийщині. Так Іван Пискливий з великим загonom готувався «відомстити за свої кривди» якомусь орендареві з Коломії, робив напади на багатих заболотівських орендарів, шляхтича в Отинії, розправився з сільськими багатіями в селах Незвиську і Вороні. Незабаром Пискливий з своїми опришками влився у загін закарпатського ватажка Степана Пинті, який прославився в боротьбі із закарпатськими феодалами на початку XVII століття. Це об'єднання довбусько-закарпатських опришків відбулося влітку 1704 року. На той час польській шляхті вдалося розгромити загін Івана Пискливого. Але ватажка не вдалося спіймати, він деякий час переховувався у різних місцях. Степан Пинтя із Закарпаття, прибувши на Покуття, розшукав Пискливого і, об'єднавшись з ним, почав нові походи на гнобителів. Перший похід цих народних ватажків Пискливого і Пинті відбувся 1704 року на лихварів міста Колова. Тут зосереджувалися великі групи різних багатих орендарів, лихварів, які жорстоко і нещадно експлуатували довколишнє населення. У 1704 році київський багач Гедалій на весілля своєї дочки запросив багато лихварів. Обурені мешканці вирішили відомстити їм і запросили опришків на чолі з

Пинтею і Пискливим допомогти їм у цьому. Ці ватажки вчинили напад на тих п'явок на тілі бідних гуцулів, деяких з них побили і завдали їм збитків на 10 тисяч злотих. Ці події стали голосними»¹⁸.

Сучасна дослідниця Таміла Висіцька у своїй монографії наводить як легенди («Як Пинтя дістав силу і як її втратив», «Подвиги Пинті», «Співанка про Пинтю», «Смерть Пинті»), так і архівні матеріали про Пинтю¹⁹. Наведемо лише фрагменти з одної легенди, яку аналізує дослідниця: «Опришок Грегор Пинтя був румунського походження. Це була струнка, висока і плечиста людина. Серед своїх друзів відзначався силою і спритністю. Одягався просто і скромно. Любив ходити у постолах і носив сорочку з широкими рукавами. Панів і багатів страшенно ненавидів і скрізь, де тільки міг, робив їм пакості за те, що утісняли й знущалися над бідними людьми. В тім часі у Хустському замку засіли великі багаті, графи та поміщики.

– Чекайте, шкуродери! Я вас навчу розуму, – говорив сердито Пинтя, коли задумав розбити Хустський замок.

Змайстрував з твердого дерева гармату, оббив її залізними обручами, зробив відповідні кулі і все це вивіз на гору Чебрин, що за Тисою. Гармату поставив на один величезний камінь і націлив на Хустський замок. Першим пострілом розбив покрівлі будинків. Другий постріл розбив стіни. Багато панів загинуло, а ті, що залишилися в живих, порозбігалися, мов миші, залишивши у підвалинах замку багато золота, срібла та різних дорогоцінностей. А коли Пинтя пішов подивитися на замок, то там тільки руїни найшов і ніде ні душі живої. Потім на горі Чебрин викопав одну велику яму і там заховав свою гармату. Та так її заховав, що і по сьогоднішній день ніхто не знає, де знадиться та гармата. А до того золота і срібла, до тих дорогоцінностей, що залишили багаті, ніхто не може добратися, бо в підземеллі замку повно нечистих духів, які стережуть це майно»²⁰. «Ні про дані з біографії Пинті – констатує Т. Висіцька, – ні про його допомогу біднякам у документах, що збереглися до наших днів, не згадується. Написано лише, що він грабував, убивав (як і будь-який опришок). Дослідники посилаються на три документи, що знаходяться в ДАЗО (Державний архів Закарпатської області – Авт.) про діяльність Пинті... Лише в одному з них йдеться про злодія Пинтю, у двох інших прізвище Пинті взагалі не згадується... Дослідниками записані легенди ще про двох опришків – Бибу, який діяв приблизно у XVIII ст. в околицях Синевирська Поляна на Міжгірщині, та Івана Бецу. Архівних документів про опришка Бибу автором не знайдено, Беца Іван з сином – реальні особи»²¹. Володимир Грабовецький про Бибу теж не вказує. Учений твер-

¹⁸ Грабовецький В. Легендарні опришки – лицарі Карпат (XVI-XIX). С. 61-62; Грабовецький В. Народні герої Іван Пискливий і Степан Пинтя. До 400-річчя виступів легендарних месників Прикарпаття і Закарпаття. Івано-Франківськ, 2004. 40 с.

¹⁹ Висіцька Т. Опришки. Легенди і дійсність. Ужгород: ЛПРА, 2007. С. 68-86.

²⁰ Там само. С. 75-76.

²¹ Там само. С. 81.

що рух покутських опришків Пинті і Пискливого на початку XVIII ст. розгортався поряд з народним рухом у Закарпатській Україні, де повсталими керував Іван Шугай, діяльність якого народні маси прославили в усній творчості²².

Найбільшого розмаху опришківський рух набув у першій половині XVIII ст., коли його очолив народний герой Олекса Довбуш. У 30-40-х роках XVIII ст. все Прикарпаття, Закарпаття і Буковина палають у вогні опришківства. Можливо, що саме тоді, у загоні Довбуша з'явився опришок Андрій Пилип'юк, який 9 років служив у якогось Василя в селі Требушанах на Закарпатті. Наприкінці 30-х років у Довбуша активно діють закарпатці. Нам відомі імена семи опришків, які були уродженцями нашого краю – син Серичина з Ясіня, його односельчани Матвій Цюперик, Гриць Мартущуків, Арцужаків, Іван з Валені, Рохників з села Будуці, Анатолій з Серби. Додамо, що в опришківські загони не приймали кого завгодно. Завдяки творчості В. Грабовецького ми маємо можливість ознайомитися з матеріалами судових процесів, які у свій час були зовсім невідомими для широких кіл читачів. Андрій Пилип'юк на суді розповідав, що Довбуш «котрого взяв, а котрий не сподобався йому з тих легінів, вибраковував і відганяв від купи». А. Пилип'юку, коли він вступав до загону Довбуша, наказано було «присягати на стрільбу, що не покине» своїх товаришів.

Базою діяльності опришків були, зрозуміло, Карпатські гори. Для них не існувало ніяких державних кордонів, вони швидко могли відірватися від погоні, і, користуючись своїм знанням місцевості, сховатись на Закарпатті, Буковині, де на них завжди чекала підтримка інших загонів опришків. У 1744 р. Довбуш прийняв рішення перейти Карпати і зупинитися на Закарпатті. Чим це було викликано? «Небезпека потрапити до рук карателів, які захопили Покуття, – писав В. Грабовецький, – була досить реальною. Тому Олекса Довбуш вирішує перейти Карпати і зупинитися на Закарпатті, де угорські війська ще не встигли розгорнути такого широкого наступу, як польська шляхта. Своім новим опорним пунктом він не випадково обирає гори навколо с. Ясіня, адже в цих околицях було чимало знайомих, котрі при необхідності могли надати допомогу зброєю і харчами, налагодити розвідку та поповнити загін новими людьми. Звідси Олекса Довбуш навесні і влітку 1744 р. розгортає свої найбільші і найвіддаленіші походи за межі галицької землі»²³. У 1744-1745 рр. Довбуш повернувся назад на Закарпаття і вже в червні-липні вербував нових опришків. У цей час до загону вступає Василь Баюрак, наступник Довбуша.

Нерідко польська шляхта домовлялася з угорськими феодалами про введення спільних бойових дій проти опришків. На початку вересня 1744 р., вважає В. Грабовецький, «на Угорщині почали переслідувати загін місцевої війська. До цього спричинилися або наступи опришків на угорську шляхту,

²² Грабовецький В. Легендарні опришки – лицарі Карпат (XVI-XIX). С. 61-62.

²³ Грабовецький В. Олекса Довбуш (1700-1745). С. 104-106.

або просто домовленість польського уряду з угорським, як це мало місце, починаючи з XVI ст. Під тиском угорських військ Олекса Довбуш знов переходить Карпати і робить далекі походи на захід Галицького Прикарпаття. Невідомо тільки, чому Баюрак на суді змовчав про ці походи восени 1744 р., заявивши, що після переходу в Чорногорі під натиском угорського війська загін «не ходив вже того року на розбій». Це, правдоподібно, викликане особистими міркуваннями підсудного».

На початку зими 1744 р. Довбуш знову повернувся на Закарпаття, але не міг зупинитися в с. Ясіня у своїх знайомих, тому що виникла загроза переслідування з боку угорського уряду. Обережний ватажок у супроводі найближчих соратників перейшов у Чорногорі і там у безпечному кутку Джержя біля потоку, серед нікому невідомої глухої полонини збудував хату-зимівку та оселився з дружиною і групою найближчих побратимів-соратників. В. Грабовецький наводить переконливі докази підтримки опришків Довбуша місцевим населенням: «Чим же ви в тій дебрі через зиму живилися? Хто вам доносив їсти? Чи знав хто з сусідніх сіл про ту хату в ярі?» – запитували Баюрака на суді. «Ще заки я пристав до компанії, – відповідав підсудний, – був у Довбушуків товаристві Федько, наймит угорського шляхтича Речника. Відсилав давніше Довбушук на продаж по умовленій ціні всякі забрані фанти, китайки, упряж і таке інше, а відносив ті фанти Речникові його власний вівчар Івонуш Глодіян. Отже, той речник ще тоді не розрахувався з Довбушуком, був йому винен 50 маріяшів. То Довбуш пішов зі своєю компанією до Речникової кошари, забрав йому за 50 неоплачених маріяшів 50 овець, загнав їх до своєї зимівки, і тут товариші різали одну вівцю за другою і живилися тим м'ясом через зиму. Але ми мали й хліб. Довбушук, будучи раз у Ясині зі своїм сестрінцем у своєї жінки, залишив їй гроші на хліб. Вона пішла з тими грошми до Надвірної, накупила муки і пшоно, набрала муку на одного коня, а пшоно на другого, і то спровадив Довбушук до нашої хати, і тим ми живилися через цілу зиму»²⁴.

В. Грабовецький справедливо зазначає, що «діяльність Олекси Довбуша на Угорщині й Закарпатті зокрема, досі не вивчена». Це стосується і останніх походів ватажка опришків. «Тільки зі зізнання Василя Баюрака відомо, що влітку 1745 р. приблизно в червні-липні ватажок перебував деякий час у закарпатському с. Ясині з двома побратимами: Павлом Орфенюком і Василем Баюраком. Тут знаходилася і його дружина... На другий день Довбуш назавжди покинув Закарпаття і перейшов на Покуття».

23 серпня 1745 р. Олекса Довбуш був смертельно поранений. Цікаво те, що він звертається до свого найближчого соратника Івана Рахівського, уродженця Закарпаття, і просить його:

Іванку мій, ба й Рахівський,
Озьми мене по-легінськи,
Ба й віднеси в Чорногорі.

²⁴ Грабовецький В. Олекса Довбуш (1700-1745). С. 111.

Поховай ня серед бору.
Ялиночку прирубайте,
Моє тіло прикривайте.

Діяльність Олекси Довбуша високо оцінювали Юрій Федькович, Іван Франко, Гнат Хоткевич, Володимир Гжицький. Великий Каменяр, зокрема, писав: «... Перед ким дрожали смілі і сильні, корились горді? Перед Довбушем! На кого надіялися слабії, біднії і утиснені? На Довбуша! Хто був красою наших гір, начальником наших легінів? Довбуш!».

Народ не забув свого героя. «Через усе Прикарпаття, – писав В. Грабовецький, – над Прутом і Черемошем, над Бистрицею, Рибницею в Чорногорі, на Закарпатті в околицях Рахівщини, Ужоцького перевалу і буковинських горах, – скрізь, де вода, сонце і вітри залишили на камені чи скелі свої сліди, народ пов'язує їх з іменем Довбуша»²⁵. Пам'ятають Довбуша на Закарпатті. Відомо, що Ю. Федькович, готуючи до друку свою баладу «Довбуш», використав і народну творчість Закарпаття. Ще в студентські роки зацікавився фольклором і зібрав чимало пісень про опришків Я. Головацький. Ця його діяльність завершується виданням збірника «Народні пісні Галицької і Угорської Русі», де є чимало пісень про опришків, у тому числі кілька балад про Довбуша. У 1842-1843 рр. Іван Вагилевич опублікував свої спостереження з подорожі по Галичині й Закарпатті. В угорському журналі «Етнографія» за 1908 р. у п'ятому випуску надруковано статтю Т. Легоцького про Довбуша. Одним із героїв роману В. Гжицького «Довбуш» виступає Іван з Рахова. Драматурги Макаренко і Дубовик написали п'єсу «Олекса Довбуш», у якій показали, як підтримували Довбуша на Закарпатті.

Образ Олекси Довбуша знайшов відображення в образотворчому мистецтві закарпатських художників. У Великому Березному славиться своїми витворами з коріння дерева народний умілець І. Барна, котрого за майстерність називають «гірським чарівником». Він виконав барельєф «Олекса Довбуш»: ватажок, спершись рукою на топірець, стоїть на скелі і задумливо дивиться вдалечінь. Цікава також робота ужгородського художника М. Поповича «Олекса Довбуш», виконана на дереві. Обробкою народної пісні про Довбуша «Ой попід гай зелененький» займався багато композиторів. Найбільш вдало її обробив закарпатський композитор Задор Кость-Милославський на основі двох варіантів народних мелодій із закарпатського села Ясіня, яке було головною опорою Олекси Довбуша у 1744-1745 рр.

Із смертю Олекси Довбуша опришківський рух не припинився. Його справу продовжили Василь Баюрак та Іван Бойчук. Вони теж не припиняли зв'язки із Закарпаттям. Відомо, що в 1750 р. Баюрак зі своїм загоном напав на багатого орендаря в Нямці на Угорщині й захопив у нього 1300 червінців. У нього було багато друзів-закарпатців, та й місцеве населення його підтримувало. Іван Бойчук головним місцем свого перебування обрав село Ясіня

²⁵ Грабовецький В. Олекса Довбуш (1700-1745). С. 113.

на Закарпатті. Звідти він робив сміливі напади й на окремі прикарпатські міста Коломию, Болехів. Після взяття останнього, опришки в 1750 р. знову повернулися на Закарпаття²⁶.

На початку XIX ст. рух опришків на Закарпатті посилювався. Великі загони їх діяли під керівництвом С. Товта і І. Кокоша в Ужанській долині. Наприкінці 40-х років XIX ст. на Мараморощині діяли бунтарі, очолювані І. Паляничем, уродженцем с. Іза.

Активно діяли і опришки із загону Івана Волощука та Івана Вередюка. Загін спочатку був невеликий, у ньому було всього 8 чоловік, а потім зріс на 17 за рахунок вихідців із Закарпаття. Розпочавши свою діяльність навесні 1845 р., вони протягом семи тижнів учинили 16 нападів, з них 4 було здійснено в с. Ясіня. Деякий час опришки змушені були опісля переховуватись, бо знову посилулись каральні акції феодалів. Однак у 70-х роках XIX ст. відновив опришківські дії останній ватажок Микола Драгирук, або, як його називали, Бордюк. Його також незабаром спіймали, судили і повісили в 1878 р. Так припинив своє існування рух карпатських опришків. Він зародився на початку XVI ст. і наводив жах на панів аж до 70-х років XIX ст.

В. Грабовецький неодноразово у своїх працях порушував проблему «Запорізькі козаки і Закарпаття»²⁷. Уперше запорізькі козаки з'явилися на Закарпатті в 1616 р. Того року, відзначають автори колективної монографії «Нариси історії Закарпаття», «загін козаків чисельністю кілька тисяч чоловік пройшов через Закарпаття і під Кошице розгромив армію трансільванських феодалів. Козаки вступали в контакт з русинським населенням, декотрих залучали до своїх рядів, їх загони нападали на маєтки окремих магнатів, сприяли піднесенню антифеодальної боротьби народних мас. Спілкування з козаками, які розмовляли з селянами на зрозумілій їм мові і були однієї з ними віри, вселяло надію, що за Карпатами живуть брати, які допоможуть їм у боротьбі проти соціального та національного гноблення. Королівська адміністрація, характеризуючи перебування козаків у Закарпатті, писала: «Тільки того треба боятися, що до козаків приєднуються їх одновірці і піддані Другета – верховинські руснаки, які і без того ненавидять своїх панів»²⁸.

Удруге козацькі загони з'явилися на Закарпатті в 1619 р. З цього приводу відомий зарубіжний дослідник українського походження О. Баран опублікував статтю «Козаки на Закарпатті в 1619 році». Угорський магнат Юрій Гомонай-Другет вів тоді гостру боротьбу з семигородським князем Габором Бетленом і вирішив використати найманців – запорізьких козаків. «Юрій

²⁶ Там само. С. 197.

²⁷ Грабовецький В. Західноукраїнські землі в період народно-визвольної війни 1648-1654 рр. К.: Наукова думка, 1972. 192 с.; Грабовецький В. Згадаймо праведних гетьманів і кошових: де їх могили? Івано-Франківськ, 2005. 131 с.; Грабовецький В. Семен Височан. До 400-х роковин Богдана Хмельницького. Івано-Франківськ, 1995. 33 с.; Грабовецький В. Народний полководець Семен Височан. Івано-Франківськ, 2000. 64 с.; Грабовецький В. Богдан Хмельницький в історії України / Видання друге, доповнене. Івано-Франківськ, 2005. 48 с.

²⁸ Нариси історії Закарпаття. Т. 1. Ужгород, 1993. С. 105.

Ракоці, військовий комендант окупованої Мадярщини, – писав О. Баран, – довідавшись про приготування Гомоная, відразу писав до Бетлена про небезпеку козацького нападу. Але Бетлен в тому часі не вірив, що Гомонай міг згуртувати таку кількість найманих військ, з якими міг напасти на Семигород. Відписав Ракоцієві, що це тільки панікерські плітки і ними не варто перейматися». Однак Гомонай вже 27 жовтня вирушив з великим військом у бік Карпат, а 30 жовтня перейшов кордон. Козацьке військо нараховувало близько 10 тисяч чоловік, тим часом як Ракоці мав не більше 4 тисяч гайдуків. Спроби відтіснити козаків нічого не дали, за якусь мить семигородсько-угорське військо, охоплене панікою, почало втікати. «Перемога козаків була повна, – пише О. Баран, – тим більше, що козаки, переслідуючи втікачів, зробили вбитими коло двох тисяч вояків Ракоція, а між ними й багато офіцерів»²⁹. 30 листопада військо козаків уже стояло біля Кошице, однак брама міста була закрита. Дізнавшись про те, що Ракоці підходить з підкріпленням, Гомонай із своїми козаками пішов у напрямку Пряшева. Тут ситуація була аналогічною, та найгірше полягало в тому, що казна Гомоная спорожніла і він уже не мав чим платити козакам. Останні, незадоволені таким станом справ, організували бунт, скинули полковника Рогавського і загомоніли обрали Адама Липського. Новий отаман прийняв рішення покинути Гомоная і повернутися в Польщу. Через деякий час це зробив і Гомонай, боячись репресій з боку Ракоці і Бетлена.

Як же зустрічали закарпатські русини козацьке військо? О. Баран писав: «Північна територія Мадярщини між Спішом і Ужанським комітатом була заселена здебільшого карпатськими українцями, а від них на південь також і словаками. Мадяр тут не було. Але вони тримали все в руках. Шляхта та державна адміністрація були здебільшого мадяри, а українці та словаки до 80% були кріпаками. Ці карпато-українські кріпаки дуже втішилися, коли побачили війська українських козаків, що ганяли за мадярськими панами та їхніми гайдуками». Необхідно погодитися з думкою відомого дослідника, що цей «національний підйом був дуже сильний і якби був засягнув такі східні українські комітати, як Берег, Уточа та Мараморош, то хто знає, чи не викликав був свого роду «Хмельниччину» на українським Закарпатті». Безперечно, що ця подія «поглибила зв'язки між закарпатцями та українцями з-поза Карпат»³⁰.

У 1648 р. почалася народно-визвольна війна українського народу проти панської Польщі, про яку швидко стадо відомо на Закарпатті. Про це свідчить запис, зроблений на рукописі Євангелія в 1648 р. у Великих Ком'ятах: «По смерті великого короля польського Владислава извоевали козаки Польщу. Почали ляхов істинати і гнати їх від ріки Дніпра до славного города Києва і звідти аж до Вісли. Старшому козакові було ім'я Хміль»³¹.

²⁹ Баран О. Козаки на Закарпатті в 1619-цім році. Український Історик. 1970. № 1-3. С. 76.

³⁰ Баран О. Названа праця. С. 77-78.

³¹ Нариси історії Закарпаття. Т. 1. С. 107.

Після успішного для Б. Хмельницького завершення битв під Жовтими Водами, Корсунем і Пилявцями козацьке військо підійшло до Львова. В. Грабовецький писав, що «перебуваючи під Львовом, Хмельницький по-жвавив дипломатичні відносини з Молдавією й Угорщиною і особисто почав переговори з семигородським воеводою Ракоцієм. Він надсилав до гетьмана під Львів своїх послів». Мемуарист Голінський пише, що «шляхті вдалося перехопити послів Ракоція в Галичині. Річ Посполита, боячись з'єднання угорців з козаками, робила все, щоб не допустити до Хмельницького угорських послів». Але цей же Голінський далі пише, що в грудні 1648 р. Хмельницький «радо прийняв секретне посольство» Ракоці під Львовом і після переговорів «наказав провести його за Львів двом тисячам козаків»³².

Думки, висловлені В. Грабовецьким, підтверджуються джерелами і працями вітчизняних істориків. Що стосується листування між Богданом Хмельницьким і Юрієм Ракоці ІІ, то перший лист українського гетьмана до трансільванського князя датується 7 листопада 1648 р. У ньому Хмельницький писав: «... наша думка і переконання говорить, що ти майбутній наш пан і надійний опікун, тому що весь польський народ проти нас ворожнечею і гнівом пройнявся, ось чому від усієї нашої душі і серця ми однастайно бажаємо мати свою найсвітлішу високість опікуном і королем Польщі, нашої батьківщини... Наші послы, яких ми обрали з нашого війська і посилаємо до твоєї високості, розкажуть про цю справу твоїй високості для кращої і яснішої бесіди та порозуміння усно, ґрунтовно і дуже точно. Ласкаво просимо дати повну віру всіх їм словам»³³.

Таким чином, відносини між Хмельницьким і Юрієм Ракоці були встановлені ще до грудня 1648 р. За наказом запорізького гетьмана кількатисячний козацький полк провів посольство Ракоці до самого Мукачева. Не викликає жодного сумніву, що поява козаків на Закарпатті впливала на українське населення, вселяла надію на визволення. Однак ще напередодні відправлення посольства в Угорщину козаки побували на Закарпатті. Микола Лелекач у своїй змістовній праці «Козаки в політичних комбінаціях мадярських панів в XVIII ст.» писав, що вони проникали в Березьку та Ужанську жупи і завдавали угорським феодалам великої шкоди, руйнували їх маєтки³⁴.

З цього часу відносини між Хмельницьким і Ракоці не припинялися ні на мить. 10 лютого 1649 р. гетьман пише Ракоці листа, у якому викладає плани спільних дій проти Польщі. Хмельницький повідомляє: «Хоч ясновельможний гетьман з усіма військами, як запорізькими, так і татарськими, знову виступить проти поляків, він, однак, хоче, щоб було визначено

³² Грабовецький В. Західноукраїнські землі в період народно-визвольної війни 1648-1654 рр. С. 74-75.

³³ Документи Богдана Хмельницького. К., 1961. С. 102.

³⁴ Лелекач М. Козаки в політичних комбінаціях мадярських панів в XVIII ст. Підкарпатська Русь. 1931. Ч. 9-10. С. 197.

час, коли ясновельможний гетьман, найясніші князі Трансильванії і ясновельможний князь Радзівіла – кожний із свого боку, з усіма своїми силами – вторгнуться в Польщу і виконають свій намір»³⁵. 4 травня 1649 р. Хмельницький повідомляв трансильванського князя Сигізмунда Ракоці про мир і дружбу з молдавським воєводою. У лютому 1653 р. Хмельницького відвідав посланник Ракоці Степан Люц, який підтвердив наміри трансильванського князя бути в дружбі з козаками.

Документи свідчать, що козацьке військо неодноразово переходило Карпати. Якими шляхами воно йшло? На це питання намагався відповісти В. Грабовецький. Він писав: «У джерелах ми не знаходимо відповіді на запитання, через Сколівський чи Ужоцький перевали проходило козацьке військо з послами на Закарпаття. Але відомо, що на своєму шляху козаки громили як польську шляхту, так і угорських феодалів на Закарпатті, в околицях Ужгорода, Мукачева. Ужгородські власті доповідали 2 грудня 1648 р. німецькому імператорові Фердинандові III, що «козаки з татарами напали на Угорщину і пустошать все біля Унгвару (Ужгорода)». У фонді Оссолінських Львівської державної наукової бібліотеки НАН України В. Грабовецький відшукав листа від українського воєводи про велику шкоду, заподіяну козаками магнатам.

Дипломатичні відносини Богдана Хмельницького з Юрієм Ракоці мали певні результати. Так, зокрема, у квітні 1651 р. угорський посол повідомляв гетьмана, що Юрій Ракоці виставить 60 000 війська на краківському напрямку. Таким чином, готувався широкий похід на Річ Посполиту, який би мав поставити її на коліна. Добросусідськими й далі залишалися відносини Хмельницького з молдавським господарем Василем Лупулом. Однак незабаром виникли непорозуміння між Ракоці та Лупулом, які не могли не вплинути на відносини з Україною.

Богдан Хмельницький не припиняв відносин із трансильванським князем і після укладення договору про воєнний союз із Росією у 1654 р. Переконавшись, що цар грубо порушує основні статті договору, Хмельницький вирішив шукати інших союзників і зберегти дружні відносини з Молдавією та Угорщиною³⁶. Б. Хмельницький не тільки чекав допомоги від Ракоці, він неодноразово висилав йому війська на допомогу. Так, 31 грудня 1656 р. він видав Універсал про висилку на допомогу Юрію Ракоці козацького війська, їм було наказано, «жеби се злучили з войсками князя»³⁷. На жаль, союз Хмельницького з Ракоці та шведським королем не увінчався успіхом. «Весною 1657 р., – писав М. Грушевський, – він і зачав війну з Польщею на

³⁵ Документи Богдана Хмельницького. С. 102.

³⁶ Грушевський М. Про старі часи на Україні. Коротка історія України (для першого початку). К., 1907. С. 54.

³⁷ Документи Богдана Хмельницького. С. 551; Див. також: Сергійчук В. Іменем війська запорозького. Українське козацтво в міжнародних відносинах XVI-середини XVII століття. К., 1991.

спілку з Швецією й Ракоцієм, а проти волі Москви. Так мала злука України з Москвою розірватись. Але у війні козакам не пощастило, в війську прокинувся непослух. Хмельницький і без того хворий, а ся прикрість більше його розстроїла, і він вмер 27 липня 1657 р., лишивши справи непорішеними». У 1657 р. Ракоці теж зазнав невдачі – він втратив трон Трансильванії. Цим скористалися поляки, які напали на Закарпаття. Вони «грабували села і міста Закарпаття, – говориться в «Нарисах історії Закарпаття». – Особливо потерпіли міста Мукачево, Берегове, села Ракошино, Чинадієво, Підгоряни, Хуст, Вишково – всього близько 300 населених пунктів. Найбільше потерпіли селяни, які співчували козацтву, чекали його допомоги...».

Український історик з Дніпра Ю. Мицик відшукав нові документи, які свідчать про появу козаків на Закарпатті в 1684 р. Дослідник, оперуючи матеріалами фонду «Архів Замойських», відзначив: «У виявленій нами урядовій інструкції для польських дипломатів є і додаток, що стосується відправи українських дипломатів. У його 6-му пункті йдеться про видачу грошей на провіант у дорозі козакам з Унгвару, як тоді на угорський лад називався Ужгород, котрих очолював якийсь Заболоцький... Ще нижче дописано пізніше: «А. Могила», що, можливо, засвідчує те, що осаул з Ужгорода та А. Могила, який був гетьманом Правобережної України у 1684-1686 рр., є одна і та ж особа»³⁸. Останнім часом видруковано цілу низку фундаментальних досліджень про запорізьке козацтво³⁹.

Отже, значне місце в працях В. Грабовецького посідають питання історії Закарпаття, які умовно можна звести до таких основних проблем: Закарпаття в XIII–XIX ст., соціально-економічне, політичне і культурне становище закарпатських гуцулів. Закарпатська Гуцульщина в XIX – на початку XX століття; діяльність карпатських опришків на Закарпатті, зв'язки місцевого населення з опришками; вплив народно-визвольної війни 1648-1654 рр. на Закарпаття, запорізькі козаки на Закарпатті. Із вищеназваного випливає, що в працях академіка В. Грабовецького міститься величезний фактичний матеріал, який дозволяє нам глибше зрозуміти історію України періоду феодалізму і зародження капіталістичних відносин, збагнути причини і наслідки антифеодальних рухів, зокрема, національну революцію середини XVII століття під проводом українського гетьмана Богдана Хмельницького.

³⁸ Мицик Ю. Закарпатські козаки XVIII ст. Карпатський край. 1995. № 5-8. С. 144.

³⁹ Історія українського козацтва: Нариси: У 2 т. / Редкол.: В. А. Смолій (відп. ред.) та ін. К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. Т. 1. 800 с.; Історія українського козацтва: Нариси: У 2 т. / Редкол.: В. А. Смолій (відп. ред.) та ін. К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. Т. 2. 724 с.; Українське козацтво: Мала енциклопедія / Керівник авторського колективу Ф. Г. Турченко; Відповідальний редактор С. Р. Лях / Видання друге, доповнене і перероблене. К.: Генеза; Запоріжжя: Премер, 2006. 672 с.; Косенко Л. О. Козаки: Лицарський орден України: Факти. Міфи. Коментарі. Харків: ВД «Школа», 2007. 576 с.; Смолій В. А., Степанков В. С. Українська національна революція XVII ст. (1648-1676) рр.. Україна криваві. Т. 7. К.: Альтернативи, 1999. 352 с.; Смолій В. А., Степанков В. С. Українська державна ідея: Проблеми формування, еволюції, реалізації. К.: Альтернативи, 1997. 368 с.

Література

- Баран О. Козаки на Закарпатті в 1619-цім році. Український Історик. 1970. № 1-3. С. 76-82.
- Бурнашов Г. Лицар із роду опришків. Івано-Франківськ: Просвіта, 1995. 94 с.
- Зегеш М. Академік Володимир Грабовецький – визначний історик України / Видання друге, доповнене. Івано-Франківськ: Видавництво «Нова Зоря», 2006. 432 с.
- Зегеш М., Горват Л. Короткий життєпис академіка В. Грабовецького (До 70-річчя з дня народження). Ужгород, 1998. 98 с.
- Закісцька Т. Опришки. Легенди і дійсність. Ужгород: ЛІРА, 2007. 312 с.
- Грабовецький В. Олекса Довбуш – легендарний герой українського народу. М., 1959. 89 с.
- Грабовецький В. Як знайдено топір Олекси Довбуша. Івано-Франківськ, 1997. 12 с.
- Грабовецький В. Антифеодальна боротьба карпатського опришківства XVI-XIX ст. Львів: Видавництво Львівського університету, 1966. 252 с.
- Грабовецький В. Богдан Хмельницький в історії України / Видання друге, доповнене. Івано-Франківськ, 2005. 48 с.
- Грабовецький В. Гуцульщина XIII-XIX століть. Історичний нарис. Львів, 1982. 152.
- Грабовецький В. Гуцульщина в історії України. Виступ на Конгресі гуцулів. Коломия, 1993.
- Грабовецький В. Західноукраїнські землі в період народно-визвольної війни 1648-1654 рр. К.: Наукова думка, 1972. 192 с.
- Грабовецький В. Згадаймо праведних гетьманів і кошових; де їх могили? Івано-Франківськ, 2005. 131 с. Грабовецький В. Семен Височан. До 400-х роковин Богдана Хмельницького. Івано-Франківськ, 1995. 33 с. Грабовецький В. Народний полководець Семен Височан. Івано-Франківськ, 2000. 64 с.
- Грабовецький В. Ілюстрована історія Прикарпаття. Друга половина XVII-XVIII ст. Т. 2 / Друге доповнене видання. Івано-Франківськ: Видавництво «Нова Зоря», 2003. 344 с.
- Грабовецький В. Ілюстрована історія Прикарпаття. З найдавніших часів до I половини XVII ст. Т. 1 / Друге доповнене видання. Івано-Франківськ: Видавництво «Нова Зоря», 2002. 432 с.
- Грабовецький В. Ілюстрована історія Прикарпаття. Тисячолітній літопис Гуцульщини. Т. 3 / Видання друге, доповнене. Івано-Франківськ: Видавництво «Нова Зоря», 2004. 464 с.
- Грабовецький В. Легендарні опришки – лицарі Карпат (XVI-XIX ст.) в літописі та ілюстраціях / Видання друге, доповнене. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. 464 с. +20 іл.
- Грабовецький В. Нариси історії Прикарпаття XVI-XVII ст. Т. 2. Івано-Франківськ, 1993. 210 с.

- Грабовецький В. Нариси історії Прикарпаття. Вірменські поселення XV-XVIII ст. Т. 5. Івано-Франківськ, 1994. 174 с.
- Грабовецький В. Нариси історії Прикарпаття. Гуцульщина в другій половині XIX-початку XX ст. Івано-Франківськ, 1995. 222 с.
- Грабовецький В. Нариси історії Прикарпаття. Друга половина XVII ст. Т. 3. Івано-Франківськ, 1993. 167 с. Грабовецький В. Нариси історії Прикарпаття. Соціально-економічні відносини (антикріпосницька опозиція народних мас у XVIII ст.). Т. 4. Івано-Франківськ, 1994. 188 с.
- Грабовецький В. Нариси історії Прикарпаття. З найдавніших часів до XV ст. Т. 1. Івано-Франківськ, 1992. 208 с.
- Грабовецький В. Народний герой Олекса Довбуш: Історичний нарис. Львів, 1957. 152 с.
- Грабовецький В. Народні герої Іван Пискливий і Степан Пинта. До 400-річчя виступів легендарних месників Прикарпаття і Закарпаття. Івано-Франківськ, 2004. 40 с.
- Грабовецький В. Олекса Довбуш (1700-1745). Львів: Світ, 1994. 271 с.
- Грабовецький В. Стежками Олекси Довбуша. Путівник. Івано-Франківськ, 1988. 16 с.
- Грушевський М. Про старі часи на Україні. Коротка історія України (для першого початку). К., 1907. 104 с.
- Документи Богдана Хмельницького. К., 1961. 740 с.
- Історія українського козацтва: Нариси: У 2 т. / Редкол.: В. А. Смолій (відп. ред..) та ін. К.: Видавничий дім «Киево-Могилянська академія», 2006. Т. 1. 800 с.
- Історія українського козацтва: Нариси: У 2 т. / Редкол.: В. А. Смолій (відп. ред..) та ін. К.: Видавничий дім «Киево-Могилянська академія», 2007. Т. 2. 724 с.
- Лелекач М. Козаки в політичних комбінаціях мадярських панів в XVIII ст. Підкарпатська Русь. 1931. Ч. 9-10. С. 197-199.
- Михайлина П., Вуянко М. Володимир Грабовецький – історик України. До 65-річчя від дня народження. Івано-Франківськ, 1993. 98 с.
- Мицик Ю. Закарпатські козаки XVIII ст. Карпатський край. 1995. № 5-8. С. 144-146.
- На вівтар історії України. Ювілейний збірник на пошану академіка АН Вищої школи України, професора В. В. Грабовецького / Кугутяк М. В. (голоова редколегії). Івано-Франківськ, 2008. 564 с.
- Нариси історії Закарпаття. Т. 1. Ужгород, 1993.
- Сергійчук В. Іменем війська запорозького. Українське козацтво в міжнародних відносинах XVI-середини XVII століття. К., 1991. 252 с.
- Смолій В. А., Степанков В. С. Українська державна ідея: Проблеми формування, еволюції, реалізації. К.: Альтернативи, 1997. 368 с.
- Смолій В. А., Степанков В. С. Українська національна революція XVII ст. (1648-1676) рр. Україна крізь віки. Т. 7. К.: Альтернативи, 1999. 352 с.

Деякі аспекти історії Закарпаття XIII-XX століть (З нагоди 90-річчя...

Українське козацтво: Мала енциклопедія / Керівник авторського колективу Ф. Г. Турченко; Відповідальний редактор С. Р. Лях / Видання друге, доповнене і перероблене. К.: Генеза; Запоріжжя: Премер, 2006. 672 с.
Косенко Л. О. Козаки: Лицарський орден України: Факти. Міфи. Коментарі. Харків: ВД «Школа», 2007. 576 с.